

Abstract

Is it adequate to call Selma Lagerlöf a lesbian author? To give an answer the article looks into three questions: Was Selma Lagerlöf a lesbian woman? Are her novels about lesbian characters? Does she address lesbian readers? Selma Lagerlöf lived her life together with women. Her correspondence provides evidence of her love for women, above all for Sophie Elkan and Valborg Olander. Her fictional writing is about heterosexual love, but her dominating theme of forbidden love could be her way of writing about homosexual love in a society where the law holds it as criminal. In one of her short stories, »Downiek« (written in the spring of 1894) she uses an expression for forbidden (heterosexual) love, which resembles a line in a homosexual love poem by Lord Alfred Douglas, published in the *Chameleon*, December 1894, and quoted during the trial against Oscar Wilde in April 1995: »the love that dare not speak its name«. The expression could be a code spread among homosexuals in the European capitals at the time. As Selma Lagerlöf uses the expression before it occurs in Lord Douglas's poem, she might have picked it up during her visits to Copenhagen where she probably met lesbian women as her letters to Sophie Elkan suggest.

KERSTIN MUNCK är docent emerita i litteraturvetenskap vid Umeå universitet. Hon har deltagit i utvecklingsarbetet av kursen Lesbian and Gay Studies vid Umeå universitet. Om detta skriver hon tillsammans med Jenny Gunnarsson och Hanna Markusson Winkvist i artikeln »Vad är Lesbian and Gay Studies?« i *Tidskrift för lärarutbildning och forskning*. Hon har skrivit boken *Att föda text: En studie i Héléne Cixous författarskap* (2004). Tillsammans med Sara Gordan har hon översatt Héléne Cixous debutroman *Dedans*, som utkommer med titeln *Inuti* på Modernista förlag hösten 2008.

Innehåll

Frågeställningar	11
Var Selma Lagerlöf en lesbisk kvinna?	12
Gestaltas lesbiska karaktärer i Selma Lagerlöfs romaner?	14
Riktar sig Selma Lagerlöf explicit till lesbiska läsare?	19
Noter	22
Källförteckning	23

Selma Lagerlöf – en lesbisk författare?

KERSTIN MUNCK

Frågeställningar

Kan vi tala om Selma Lagerlöf som en »lesbisk författare«? Frågan öppnar för åtminstone tre frågeställningar, vilka både har ett generellt intresse och mer specifikt låter oss se på Selma Lagerlöf och hennes författarskap ur ett nutida lesbiskt perspektiv. För om vi vill besvara frågan, måste vi diskutera vad vi menar med »en lesbisk författare«. Det är en sådan diskussion jag här har för avsikt att föra, med min uppmärksamhet riktad mot Selma Lagerlöf.

Under 1990-talet pågick en teoretisk diskussion kring vad som konstituerar »lesbisk litteratur«, t.ex. lesbiska huvudpersoner, lesbisk författarinna, lesbiska läsare eller kritisk inställning till heteronormativitet (Faderman 1995, Farwell 1996, Lamos 1997). Liv Saga Bergdahl tar sin utgångspunkt i en modell från Bonnie Zimmerman, då hon i en intressant diskussion närmar sig problematiken »Vad är lesbisk litteratur?«: Vi kan granska såväl *författaren* som *texten* och *läsaren* i relation till lesbiskhet, men för varje steg vi tar väcks nya frågor. I slutändan måste definitionen av lesbisk litteratur »förbli provisorisk« (Bergdahl 2006 s. 47 ff; Zimmerman 1990).

Med hjälp av den klassiska kommunikationsmodellen, »avsändare – meddelande – mottagare«, överförd på den litterära scenen, blir det också intressant att pröva vad vi lägger in i begreppet »lesbisk författare«. Jag försöker på så sätt att besvara frågan om Selma Lagerlöf är en lesbisk författare. De tre frågeställningar som då öppnas blir:

- 1) är en lesbisk författare själv lesbisk?
- 2) gestaltar en lesbisk författare lesbiska karaktärer?
- 3) riktar sig en lesbisk författare explicit till lesbiska läsare?

Det är naturligtvis riskabelt att använda ordet »lesbisk« om företeelser i en tid, då ordet knappast var i bruk i den betydelse vi ger det i dag.¹ I det följande används »lesbisk« som term för en kvinna som riktar sitt begär, sin energi och kärlek uteslutande till kvinnor. Synonymt används den mindre tidsbundna termen »kvinnoälskande kvinna«.

Var Selma Lagerlöf en lesbisk kvinna?

Vi vet att det var kvinnor som spelade den största rollen i Selma Lagerlöfs liv. Om detta skriver redan Elin Wägner i den första stora biografien över Selma Lagerlöf (1942), när hon i kapitlet »Lärarinnan med de röda skobanden« behandlar Selmas lärarinnetid vid flickskolan i Landskrona, 1885–1895 (Wägner 1942 s. 92). En minst lika viktig kvinnomiljö var förstås studietiden vid Högre lärarinneseminariet i Stockholm, som utförligt har behandlats av Lisbeth Stenberg (Stenberg 2001 s. 63–110). För min frågeställning är det emellertid varken Selmas stockholmsår eller tiden i Landskrona som är mest vägledande, utan hennes resor till Köpenhamn. Närheten från Landskrona till den danska huvudstaden, som vid denna tid redan var på väg att bli en europeisk storstad, måste ha öppnat oanade nya perspektiv. Från bevarade brev vet vi att Selma företog resor dit och där gjorde sina iakttagelser. Hon skriver till Sophie Elkan, våren 1894:

Jag ser i Köpenhamn så många förhållanden mellan kvinnor att jag måst försöka komma till klarhet med hvad naturen vill med det. (Det är naturligtvis absolut oantastliga kvinnor jag talar om) Därför sätter jag nu definitionen på kärleken så här: behovet att äga en annan för att känna sig ha rätt att lefva. Den ingen kan älska måste dö. Hvad tror du? Låt oss lämna den praehistoriska förklaringen, den är ful. Men min känsla för dig är ej ful. Jag tror aldrig den var det. Säg bara, att kärleken ej sagt allt hvad den har att säga därmed att den låter världen fortsättas. Den är till för de lefvande mer än för de blifvande. Och hvarför skulle man så ej kunna älska hvem som helst af människor lika högt. (Lagerlöf 1992 s. 24)

1858

Födelse

Modern Louise, född Wallroth, kom från en välbärgad köpmannafamilj i Filipstad. Fadern, Erik Gustav, var löjtnant men tog 1852 avsked från det militära för att överta Mårbacka efter sin far. Selma hade två äldre bröder Daniel och Johan och en

äldre syster Anna, som dog 22 år gammal. Systemen Gerda var fyra år yngre än Selma och den av syskonen som stod henne närmast.

Brevet tyder på att Selma i Köpenhamn mött kvinnoälskande kvinnor, kanske bara slumpartat i storstadsvimlet eller kanske för att hon sökte sig till miljöer där sådana relationer var öppet förekommande. Parentesen i brevet – med inpasset »Det är naturligtvis absolut oantastliga kvinnor jag talar om« – visar också på att hon intar en försvarsställning gentemot tidens stigmatisering och kriminalisering av homosexuell kärlek.²

Femtio år efter Selma Lagerlöfs död, 1990, blev hennes omfattande korrespondens tillgänglig för forskningen. Bland de tusentals brev Selma skrivit finns mer än 2000 brev till Sophie Elkan. Ett urval av dessa har utgivits av Ying Toijer-Nilsson i volymen *Du lär mig att bli fri* (1992). Det är från denna volym det just anförda citatet är hämtat. Brevsamlingen är vid det här laget välkänd, och att breven uttrycker starka känslor är nog de flesta läsare idag överens om. Historikern Svante Norrhem har emellertid visat hur motvilligt man i receptionen av breven till Sophie Elkan kommenterat deras känslouttryck som lesbiska. Han urskiljer fyra grupper inom mottagandet: förtigarna, förnekarna, de ointresserade samt accepterarna. Under perioden 1990–1996 ökar dock gruppen accepterare från ingen till flera stycken (Norrhem 1997 s. 38). Idag, ett decennium senare, torde denna grupp vara betydligt större, även om litteraturvetenskaplig forskning varit sparsam med nyläsningar av Selma Lagerlöfs författarskap utifrån de nya perspektiv breven till Sophie Elkan öppnar. Ett lysande undantag här utgörs av Lisbeth Stenbergs avhandling *En genialisk lek. Kritik och överskridande i Selma Lagerlöfs tidiga författarskap* (2001).

Sophie Elkan var författarinna från Göteborg och tillsammans reste de två väninnorna till bl.a. Egypten och Palestina. Deras vänskap blev livslång. Selma dedicerar romanen *Jerusalem I* (1901) till Sophie med orden: »Till Sophie Elkan, min kamrat i liv och diktning.« Breven till Sophie vittnar också om att ett triangeldrama seglade upp, när Selma flyttat till Falun och där träffat seminarieadjunkten Valborg Olander. Också relationen med Valborg blev intensiv, stark och livslång. Ett urval av Selmas över 1000 brev till Valborg Olander har getts ut av Ying Toijer-Nilsson i volymen *En riktig*

1870-talet

Ekonomisk kris i Värmland

Bruksnäringen i Värmland genomgick en ekonomisk kris som även drabbade familjen Lagerlöf. Fadern hade satt igång flera stora projekt på Mårbacka. Han ville som herrskapsfolk delta i det livliga sällskapsliv som pågick mellan gårdar-

na i det Värmland där Selma senare skriver att det var en plikt att vara glad. Men tillgångarna räckte inte för att leva på stor fot. Löjtnant Lagerlöf började även dricka alltmer.

författarhustru. Selma Lagerlöf skriver till Valborg Olander (2006). Sveriges Television kommer i december 2008 att visa en nyproducerad film med manus av Åsa Lantz, som – enligt vad som sipprat ut i förväg – delvis bygger på den komplicerade triangeln så som den speglas i Selmas brev till Sophie och Valborg.

Själv använder Selma Lagerlöf så vitt jag vet varken de under 1890-talet tämligen nya termerna »lesbisk« och »homosexuell« eller de äldre »tribad« eller »sapfisk« om sig själv eller någon annan (jfr Laskar 2003 s. 6–9). När hon faktiskt tycks diskutera något som vi i dag skulle kalla »lesbiska relationer« uttrycker hon sig, som vi såg i det citerade brevet ovan, utan kategoriserande begrepp: »Jag ser i Köpenhamn så många förhållanden mellan kvinnor«.

Om vi med »lesbisk« menar en kvinna som riktar sitt begär, sin energi och kärlek uteslutande till kvinnor, blir svaret på frågan om Selma Lagerlöf var en lesbisk kvinna jakande. De publicerade breven till Sophie Elkan och Valborg Olander styrker enligt min mening ett sådant påstående. Ur ett mer postmodernt perspektiv, där alla kategoriseringar innebär att låsa och stänga inne, kanske vi hellre talar om Selma Lagerlöf som »queer«, låt vara även det en kategori, om än öppnare.³ Därmed går vi över till den andra frågeställningen, nämligen den om hennes romankaraktärer.

Gestaltas lesbiska karaktärer i Selma Lagerlöfs romaner?

Några uttalat lesbiska romankaraktärer är det svårt att finna i Selma Lagerlöfs romaner. Emellertid kan det vara spännande att titta närmare på ett av hennes författarskaps mest framträdande teman. Både så kallade vanliga läsare och litteraturforskare torde vara överens om att ett centralt tema i Selma Lagerlöfs romaner är kärleken (mellan man och kvinna). Det som är iögonenfallande, enligt min mening, är dock att kärlekstemat ofta kretsar kring »förbjuden kärlek«, kärlek som övervinner hinder. Så är det ända från

1876

Tillfällesdikter

Till systemn Annas bröllop den 7 juli 1876 skrev Selma en dikt »Till marskalkarna« som hon själv läste upp. Hon hade upptäckt att hon kunde rimma och skrev flitigt dikter till olika tillfällen. Tillsammans med flickor på grangårdarna skapade

hon och systemn något av ett lekrum för sitt skapande när molnen anmars började hopa sig över familjen. Bland de bevarade dikterna finns även kärleksdikter som Lagerlöf skrev till en flicka, en okänd ungdomskärlek.

författarskapets början. Margareta Celsing's förbjudna kärlek till mannen Altringer är det som sätter igång hela händelsekedjan i *Gösta Berlings Saga*. Margareta Celsing straffas och måste lämna Ekeby på grund av sin förbjudna kärlek; Gösta Berling och kavaljererna tar över gården. Men Gösta Berling själv är också involverad i förbjuden kärlek, och det flera gånger. Dessutom: den som kysser Gösta Berling riskerar att stötas ut ur den sociala gemenskapen. Marianne Sinclair blir till och med utestängd från sitt hem av sin egen far, som vill låta henne frysa ihjäl i snön för en kyss av Gösta Berling. I bok efter bok skildrar Selma Lagerlöf sedan kärlek med förhinder att övervinna. »Amor vincit omnia« (»Kärleken övervinner allt«) är till och med namnet på ett kapitel i *Gösta Berlings Saga*. I romanen *Bannlyst* (1918) är Sven Elversson just det, en bannlyst, som ändå till slut får möta kärleken.

Man kan fråga sig varför Selma Lagerlöfs kärlekstema kretsar kring den förbjudna kärleken. Ett enkelt sätt att besvara en sådan fråga vore förstås att säga att det blir mer spännande så. En författare som vill bli läst bygger upp en intrig, och vad kan engagera oss läsare mer än kampen för kärleken. Så ser ju spänningen ut i många av världslitteraturens främsta verk. Men när Selma Lagerlöfs fiktiva karaktärer så ofta måste övervinna sociala hinder och bli gränsöverskridare, så menar jag att hennes situation som kvinnoälskande kvinna i ett samhälle där hennes egna känslor inte var accepterade, spelat in mer än det enkla skälet att en författare bygger romanintriger. Om det bara handlade om att konstruera spännande romanintriger, så kunde ju dessa ha varierats mer. Medvetet eller omedvetet »kliar en författare ständigt sina sår«, som den franske författaren Jean Genet lär ha sagt någonstans.

Att skriva öppet om lesbisk kärlek i slutet av 1800-talet och under första hälften av 1900-talet kunde vara riskabelt. Om Selma Lagerlöf överhuvudtaget övervägde möjligheten, bedömde hon kanske ett sådant projekt som dumdrigt, i synnerhet som hon så småningom började sikta in sig på ett Nobelpris. Kanske var hon djärv när hon formulerade dedikationen till

1877

Dockteaterspel

Flickorna Lagerlöf undervisades i hemmet av guvernanter men då ekonomin kärvade fick Selma agera lärare för Gerda. Livet i hemmet började kännas instängt. 19 år gammal kom Selma på idén att de skulle skriva och spela dockteater. I

pjäserna syns en lek med könsroller och det finns även könsöverskridande inslag, särskilt i ett fragment om Zingoalla.

Sophie i *Jerusalem I* (se ovan), men hur dedikationen tolkades och togs emot i Sverige 1901 är svårt att veta. Selma Lagerlöf erhöll Nobelpriset i litteratur 1909.

Under Selma Lagerlöfs livstid skrevs emellertid noveller och romaner om lesbisk kärlek av flera kvinnliga författare. Jag bortser här från manliga 1800-talsförfattares böcker av typen Émile Zolas *Nana* (1880), och intresserar mig för kvinnliga författares texter med ett inifrånperspektiv, där också svårigheten att förstå och bejaka de egna känslorna i ett samhälle där homosexualitet var något skambelagt och förbjudet gestaltas. I Sverige utkom Mathilda Roos novell »Den första kärleken« (i samlingen *Berättelser och skizzer*, 1884) och i Danmark Vilhelmine Zahles »Ogsaa en kaerlighedshistorie« (i samlingen *Vildsomme veje*, 1890, alltså året före *Gösta Berlings Saga*). Eva Borgström presenterar dem i förordet till nyttgåvan av de två novellerna i volymen *Två berättelser om kärlek* (Borgström 2006 s. 5–14). I Eva Borgströms *Kärlekshistoria. Begär mellan kvinnor i 1800-talets litteratur* (2008) ägnas Mathilda Roos och Vilhelmine Zahle ett längre kapitel, »Två pionjärer« (Borgström 2008 s. 121–181).

Vad som slår i detta sammanhang är att Selma Lagerlöf befann sig i Stockholm som studerande vid Högre lärarinneseminariet då Mathilda Roos novell publicerades. När Vilhelmine Zahles novell utkom i Köpenhamn arbetade Selma Lagerlöf på andra sidan sundet, som lärarinna i Landskrona. Att hon under landskronatiden besökte Köpenhamn vet vi från brevväxlingen med Sophie. Att hon, som ung blivande författare, skulle ha missat Mathilda Roos och Vilhelmine Zahles noveller förefaller osannolikt, särskilt om man dessutom tar i beaktande novellernas djärva behandling av förbjuden kärlek, kärlek mellan kvinnor. Några spår av dessa noveller går dock inte att finna i de publicerade breven. Visserligen utkom novellerna tio respektive fyra år innan brevväxlingen med Sophie tog sin början, men de kunde ju ändå ha dykt upp och diskuterats eller omnämnts senare i något brev. Litteratur och samtida författarskap är annars ämnen som flitigt förekommer i brev-

1880

Steget ut i världen

Selma skrev och framförde ånyo en dikt »Till marskalkarna« vid ett bröllop där en av kvinnörörelsen stora ideologer och kritiker, Eva Fryxell, deltog. Hon var dotter till prästen i Sunne, Anders Fryxell. Hon såg att Selma hade talang och uppmunt-

rade henne att skaffa sig ett yrke och söka in till Högre lärarinneseminariet i Stockholm. Fadern var helt mot idén men brodern Johan hjälpte henne att skaffa pengar.

växlingen. Året innan Sophie och Selma träffades för första gången utkom Anna Brantings *Lena – en bok om fruntimmer* (1893). »Den kan läsas som en roman om hur en intensiv vänskap mellan två kvinnor rör sig mot det erotiska«, som framhållits i *Undantagsmänniskor – en svensk HBT-historia* (Norrhem & Rydström & Winkvist 2008 s. 117).

Mathilda Roos och Anna Branting omnämns av Selma i ganska negativa ordalag i några av de publicerade breven till Sophie, men om här föreligger något samband med de lesbiska inslagen i de två författarinnornas tidigare författarskap är osäkert. I två brev i december 1896 omnämns Mathilda Roos. I det ena kallas hon för »ett sorgebarn«, i det andra spekulerar Selma kring någon dold mening, möjligen av hämndkaraktär, i en bok av »Fröken Roos«. Den åsyftade boken skulle kunna vara Mathilda Roos *Helgmåls-klockan: skildring från Norrland*, som utkommit samma år (Lagerlöf 1992 s. 74, 76). Något precisare om denna förmodade dolda mening avslöjas dock inte i Selmas brev. Våren 1897 diskuterar Selma vad som är »skönlitteratur«, och hon anser inte att det hon kallar »samhällsroman« ska räknas dit. Hon tar Anna Branting som exempel: »Jag tror att om [en] sådan där liten fru som René då hon skrifver om hafvandeskap ej behandlades som diktare så skrefve hon ej.« (Lagerlöf 1992 s. 84) Anna Branting använde under 1890-talet pseudonymen René, från 1901 skrev hon under eget namn.

Selma Lagerlöf lever och skriver under flera decennier in på 1900-talet, och parallellt händer det alltså en hel del i hennes omvärld när det gäller kvinnors litterära skildringar av kärlek mellan kvinnor. I Frankrike skriver Renée Vivien den korta romanen *Une femme m'apparut* (1904), som med ett intensivt, känsloladdat språk skildrar en kvinnas kärlek till en kvinna. Samma år utkommer Selma Lagerlöfs *Herr Arnes penningar*, där förvisso den kärleksfulla relationen mellan Elsalill och hennes mördade fostersyster spelar en avgörande roll. Den magnifika slutscenen, då alla kvinnorna i Marstrand iklädda sorgdräkt hämtar hem den döda Elsalill från det infrusna skeppet, utstrålar en stark kvinnosolidaritet, men det går knappast att hävda att romanen gestaltar en lesbisk kärlek.

1881–85

Utbildning i Stockholm

Under Selmas år i Stockholm var inte lektioner och studier det hon påverkades mest av. Istället var det seminariekamraterna och teaterlivet som satte spår i hennes fantasi och skapande. Hon skrev sonetter om teaterföreläsningar hon sett

och om lärare och kamrater vid seminariet. En romantisk vänskap med en gift ung kvinna, Gundla Gumælius, ledde till teaterbesök, ett lekfullt skrivande och diskussioner om aktuell litteratur.

År 1928 utkommer Radclyffe Halls *The Well of Loneliness* och Virginia Woolfs *Orlando*, båda betydelsefulla romaner med lesbiska teman. Samma år fullbordar Selma Lagerlöf sin trilogi om Löwensköldska ringen med romanen *Anna Svärd*. Hennes tema kretsar fortfarande kring besvärliga relationer mellan man och kvinna, och hon tar sig inte uttryckligen an ett lesbiskt tema. Fyra år senare, 1932, publiceras den första svenska lesbiska romanen, Margareta Subers *Charlie*. Karin Boyes *Kris* kom 1934. Krusenstjerna-fejden rasade 1934-35. Vad Selma Lagerlöf tänkte om allt detta vet vi inte. Följde hon med intresse rättegången mot Radclyffe Hall i London? Vi vet att hon kunde läsa fransk text, men hade hon någon aning om Renée Viviers författarskap? Läste hon Virginia Woolf? Vad tyckte hon om Agnes von Krusenstjernas *Av samma blod* (1935)? Möjligen kan en fullständig genomgång av hela Selma Lagerlöfs korrespondens ge några svar. De utgavur som finns av breven till Sophie Elkan och till Valborg Olander innehåller av utrymmesskäl endast ett urval av alla de tusentals brev som skrivits (Lagerlöf 1992; 2006). Sophie dog 1921 men Valborg Olander överlevde Selma med tre år. I deras korrespondens går det kanske att hitta kommentarer till den litteratur jag här nämnt, från och med 1928 och under 1930-talet.⁴

Sammanfattningsvis går det alltså inte att hitta lesbiska karaktärer i Selma Lagerlöfs romaner, men hennes viktiga kärlekstema utmärks av att hon oftast skriver om förbjuden kärlek, kärlek som har svåra sociala hinder att övervinna. Här kan det finnas anledning att närmare granska det dominerande temat och se om det kan länkas samman med hennes privata problematik, nämligen att vara en kvinnoölskande kvinna i en tid då homosexualitet var kriminell och samhället stigmatiserade homosexuella. Under sitt långa författarliv hade Selma Lagerlöf kunnat inspireras av samtida svenska, nordiska och europeiska författare, som tydligt skildrade lesbisk kärlek, men något spår av detta har forskningen ännu inte kunnat lyfta fram. I nästa avsnitt, där jag ställer frågan om Selma Lagerlöf explicit riktar sig till lesbiska läsare, återkommer jag till den förbjudna kärlekens tema, som eventuellt kodats för att kunna tas emot med ett särskilt igenkännande hos en homosexuell läsekrets.

1885–95

Lärarinna i Landskrona

Fadern dog 1885. Selma Lagerlöf tillträdde samma höst en tjänst som lärarinna vid Landskrona elementarskola för flickor. Kretsen av kollegor öppnade nya intressen och vänskapsförbindelser. Hon skrev hela tiden dikter. Några av teatersonetterna publicerades i Fredrika Bre-

merförbundets tidskrift 1886. Kontakten med dess redaktör, Sophie Adlersparre, kvinnorörelsens stora ideolog och förgrundsgestalt blev avgörande för Lagerlöf. Hon sattes i Adlersparres »skrivarskola« och fick rådet att börja skriva prosa.

Riktat sig Selma Lagerlöf explicit till lesbiska läsare?

Vad innebär det att explicit rikta sig till lesbiska läsare? Under 1970-talet grundades särskilda bokförlag av lesbiska kvinnor, särskilt i USA, som publicerade litteratur av och om lesbiska för lesbiska. Renée Viviens *Une femme m'apparut* från 1904 är ett exempel på detta, då den översattes till engelska – *A woman appeared to me* – och utkom på förlaget The Naiad Press med förord av Gayle Rubin 1976. Ett annat sådant förlag var Onlywomen Press, radikalt feministiskt och lesbiskt förlag i London. I Sverige verkade det feministiska förlaget ACCA särskilt under 1980-talet för en spridning av både facklitteratur och skönlitteratur, som riktade sig till kvinnor och däribland även kanske speciellt till lesbiska. Ett exempel kan vara den svenska översättningen av Caroline Forbes *The needle on full*, på svenska *Fyllda tankar, lesbisk feministisk science fiction* (1986). I dag har vi stockholmsförlaget Normal, som specialiserat sig på återutgivning av lesbiska klassiker som till exempel de ovan nämnda novellerna av Mathilda Roos och Vilhelmine Zahle, Radclyffe Halls *Ensamhetens brunn* och Margareta Subers *Charlie*. I de här fallen understryker förlagen med sin utgivningspolicy att böckerna har ett lesbiskt innehåll. När det gällde nyskriven litteratur för 1970-talsförlagen The Naiad Press och Onlywomen Press var nog också författarnas avsikt att vända sig till en exklusiv lesbisk läsekrets. En sådan avsikt fanns inte hos de så kallade lesbiska klassikerna, tvärtom. Radclyffe Hall skrev *The Well of Loneliness* för att hon ville öka majoritetssamhällets förståelse för lesbiska, följaktligen ville hon nå en bred läsekrets, samtidigt som hon naturligtvis också vände sig till lesbiska läsare.

Kan vi överhuvudtaget urskilja någon riktad adress till just lesbiska läsare i Selma Lagerlöfs romaner? Forskningen skulle kunna granska hennes förbjudna kärlekstema närmare, och kanske hitta dolda koder eller homosexuella anspelningar, men framför allt undersöka hennes arbete med könskonstruktioner. Detta sistnämnda har Lisbeth Stenberg gjort i en analys

1889

Islossning

Det var en katastrof för släkten Lagerlöf när Märbacka måste säljas. Selma Lagerlöf fann samtidigt till slut sin stil, en prosapoesi. Hon beskriver det som en islossning. Samtidigt klippte hon sitt hår kort. Hon signalerade med det att hon var en

emanciperad kvinna. Nu kunde hon skriva om Gösta Berling och kavaljererna och bevara minnen från sin barndom. Den nya gränsöverskridande stilen gav många möjligheter. I Gösta Berling-gestalten finns drag av hennes egen passionerade natur.

av novellen »En fallen kung« ur *Osynliga länkar* (1894), där hon genomför en »könsöverskridande läsning«. Fiktionens möjligheter till »mental cross-dressing« blir i denna läsning uppenbara (Stenberg 1996 s. 34–47). Att Selma brottades med frågor kring kön, manligt och kvinnligt, framgår av ett brev till Sophie Elkan våren 1895:

Jag tror egentligen aldrig jag har förstått hvad manlighet och kvinlighet är. Andå tills jag sett dig tror jag, jag kallade allt som var dåraktigt och hjälplöst för kvinnligt, det som var hårdt och stötande manligt och skalan däremellan mänskligt. Nu försöker jag komma kvinnligheten in på lifvet. (Lagerlöf 1992 s. 43)

I samma novellsamling, *Osynliga länkar*, har jag funnit en novell som skildrar förbjuden (heterosexuell) kärlek på ett sätt som för tankarna till den homo-sexuella kärlekens villkor på 1890-talet och långt in på 1900-talet.⁵ Selma och Sophie möttes första gången vid nyåret 1894. Novellen »Dunungen« skrevs »tidigt 1894« och ingick som sagt i *Osynliga länkar*, som utkom 9 maj 1894.⁶

I korthet handlar »Dunungen« om borgmästarsonen Maurits som reser med sin fästmö, bagardottern Anne-Marie (=dunungen) till sin rike onkel, brukspatron Teodor för att försöka få ut sitt arv, vilket han behöver för att kunna gifta sig. Han är inte färdig med sina studier och föräldrarna är inte nöjda med hans val av fästmö. Maurits beskrivs som självgod och hänsynslös, Anne-Marie är blyg och försagd. Det som inträffar hemma hos onkeln är att Anne-Marie och onkel Teodor förälskar sig i varandra. Besöket varar i tre dagar och med psykologisk skärpa skildrar Selma Lagerlöf hur förälskelsen överraskar dem, bekämpas av dem och slutligen tar ut sin rätt. Maurits får resa ensam hem. Dunungen stannar hos onkeln.

Dunungens kärlek till onkeln är en förbjuden kärlek, inte så mycket på grund av ålderskillnaden, som nog var mindre stötande på 1840-talet, då novellen tänkes utspelas. Det förbjudna ligger i att Dunungen faktiskt redan är förlovad med Maurits och nu förälskar sig i en annan man, som dessutom

1890–91

Debuten

I början av november fick Selma Lagerlöf beskedet att hon vunnit en pristävling tidskriften *Idun* utlyst. Hon hade sänt in fem kapitel Ur Gösta Berlings saga. Dessa utkom våren 1891. Sophie Adlersparre ordnade då pengar så att Selma kunde ta ledigt och skriva romanen färdig.

Det gjorde hon hos Gundla Gumælius. Gösta Berlings saga utkom till julen 1891. De dominerande manliga recensenterna var oförstående och deras kritik andades förakt. De kvinnor som skrev om boken var däremot entusiastiska.

är fästmannens onkel. Dessa hinder räcker för att Dunungen och onkel Teodor ska genomleva en moralisk kris, var och en på sitt vis. Selma Lagerlöf beskriver Dunungens känslor:

Hur har »det« kommit? Det, som hon inte törs nämna vid namn.

»Det« har kommit som daggen till gräset, som färgen till rosen, som sötman till bäret, omärkligt och ljuvt utan att anmäla sig på förhand.

Det är ju också detsamma hur det kom och vad det är. Vare sig det är gott eller ont, ljuvt eller lett, så är det det förbjudna, det, som aldrig skulle finnas till. Det gör henne ängslig, syndfull, olycklig. (Lagerlöf 1933 s. 225 f.)

I sin kommentar till Selmas brev till Sophie den 29 mars 1894, vilket avslutas med »*Det* varar. / Din Selma«, skriver Ying Toijer-Nilsson: »Ordet *det* används ofta som täcknamn för förälskelse; man kan jämföra med Dunungen.« (Lagerlöf 1992 s. 19) När täcknamnet förs in i novellen är det som en privat kod, en hälsning riktad till Sophie, knappast begriplig för någon annan. Men det finns en annan nyckel eller kod i citatet, som kan förstås av en vidare läsekrets och kanske särskilt av homosexuella läsare: »Det, som hon inte törs nämna vid namn.«

Selma Lagerlöf skriver detta på våren året 1894. Ett år senare, vid rättegången mot Oscar Wilde i april 1895, citeras en snarlik formulering ur en homosexuell kärleksdikt skriven av lord Alfred Douglas i tidskriften *Chameleon*, december 1894 (Ellmann 1988 s. 403 f, 435). Den berömda raden, som bidrog till att fälla Oscar Wilde, lyder: »The love that dare not speak its name«. Jag har inte lyckats finna någon liknande formulering någonstans före lord Alfred Douglas dikt, utom i Selma Lagerlöfs novell. »Dunungen« skrevs alltså tidigt år 1894, medan den engelska dikten publicerades i slutet av samma år. Att de två författarna använder nästan samma uttryck för förbjuden kärlek kan naturligtvis vara en ren tillfällighet. Men det kan också röra sig om ett uttryck för homosexuell kärlek, som kodats och spritts i de homosexuella subkulturerna i de stora europeiska huvudstäderna, som London, Paris, Berlin och – Köpenhamn.

1892–93

Djärva projekt

Debuten blev ingen omedelbar succé. Selma fortsatte att undervisa. Samtidigt skrev hon mängder med noveller. Hon hade flera stora djärva projekt som blev oavslutade. Ett var t.ex. tanken på att nå framgång med sina dikter – i en stor diktcykel

skulle hon skriva om historien ur kvinnors perspektiv. Ekonomin var ständigt ett problem för familjen. Tidvis bodde modern och fastern hos Selma i Landskrona.

Därmed är vi tillbaka där vi började, i Selma Lagerlöfs köpenhamnsresor under landskronatiden. I brevet till Sophie (citerat ovan) skrev hon ju: »Jag ser i Köpenhamn så många förhållanden mellan kvinnor«. Det är möjligt att tänka sig att hon mött uttrycket »The love that dare not speak its name« i sin kontakt med dansk lesbisk subkultur och funnit uttrycket passande för att beskriva Dunungens förbjudna kärlek. Kanske hon till och med tyckte om tanken att hennes danska vänner skulle förstå koden och därmed under läsningen ge novellen en extra dimension. Om detta kan man förstås bara spekulera. Spekulationerna visar åtminstone en sak, nämligen att läsarens roll när det gäller att definiera en »lesbisk författare« kanske är den mest avgörande.⁷

Noter

- ¹ För en genomgång av betydelseförändringar av ordet »lesbisk«, se Laskar (2003).
- ² Den svenska strafflagen från 1864 (18 kap. 10 §) förbjöd homosexuella handlingar och omfattade såväl män som kvinnor, även om den nästan uteslutande drabbade män. Homosexualitet blev ett nytt begrepp bland svenska läkare från mitten av 1870-talet. Jfr Norrhem & Rydström & Winkvist 2008, s. 100-107.
- ³ Queerbegreppet introducerades i Sverige i *lambda nordica* 1996, nr. 3-4. Se även Rosenberg 2002.
- ⁴ Ett omnämmande eller visat intresse för författare som Radclyffe Hall, Virginia Woolf, Margareta Suber, Karin Boye eller Agnes von Krusenstjerna under slutet av 1920-talet eller 1930-talet i Selma Lagerlöfs brev till någon annan adressat än Valborg Olander är kanske mindre sannolikt, men tanken kan inte helt avfärdas förrän den prövats på hela brevmaterialet.
- ⁵ Jfr Munck 1998, s. 31–38. Det jag här skriver om »Dunungen« bygger på min tidigare analys av novellen.
- ⁶ Dateringarna har jag hämtat ur Petherick 1983, s. 45, not 6.
- ⁷ Artikeln bygger delvis på Munck (1998) och är en bearbetad version av ett

1894

Mötet med
Sophie Elkan

Mötet med Sophie Elkan på nyåret förändrade livet för Selma. Hon blev blyxtförälskad. De tillbringade påsken tillsammans hos Sophie i Göteborg. I novellsamlingen Osynliga länkar som utgavs på våren syns en ny känsla i några noveller.

Dunungen fick »sin mjukhet« av dig, skriver Selma till Sophie. Under sommaren semestrade de båda vännerna i Visby.

föredrag, som jag hållit vid International Lesbian Camp på den feministiska kursgården Kvinnohöjden, Storsund utanför Borlänge den 24/7 2008.

Källförteckning

- Bergdahl, Liv Saga (2006): »Fredade zoner och offentliga rum. Om >lesbisk litteratur< och >öppenhet<< i *lambda nordica* 2006, nr.1-2.
- Borgström, Eva (2006): Förord i *Två berättelser om kärlek*. Stockholm 2006.
- (2008): *Kärlekshistoria. Begär mellan kvinnor i 1800-talets litteratur*. Göteborg 2008.
- Ellmann, Richard (1988): *Oscar Wilde*. (1987) London 1988.
- Faderman, Lillian (1995): »What is lesbian literature? Forming a historical canon« i *Professions of desire: lesbian and gay studies in literature*, ed. George E. Haggerty & Bonnie Zimmerman. New York 1995.
- Farwell, Marilyn (1996): *Heterosexual plots & lesbian narratives*. New York 1996.
- Lagerlöf, Selma (1933): »Dunungen« i *Osynliga länkar* (1894). Stockholm 1933.
- (1992): *Du lär mig att bli fri. Selma Lagerlöf skriver till Sophie Elkan*. Urval och kommentarer av Ying Toijer-Nilsson. Stockholm 1992.
- (2006): *En riktig författarhustru. Selma Lagerlöf skriver till Valborg Olander*. Urval och kommentarer av Ying Toijer-Nilsson. Stockholm 2006.
- lambda nordica* (1996): Temanummer, om queerbegreppet, 1996, nr. 3-4.
- Lamos, Colleen (1997): »Sexuality versus gender: A kind of mistake?« i *Cross-purposes: lesbians, feminists, and the limits of alliance*, ed. Dana Heller. Bloomington 1997.
- Laskar, Pia (2003): »L-ordet. Från murarverktyg till diskursivt tvång«, *lambda nordica* 2003, nr. 4.
- Munck, Kerstin (1998): »Makt sexualitet och gränsöverskridanden hos Selma Lagerlöf. Exemplet >Dunungen<< i *Tidskrift för litteraturvetenskap* 1998, nr. 2. Omtryckt i *I Selma Lagerlöfs värld. Fjorton uppsatser*, red. Maria Karlsson och Louise Vinge. Stockholm/Stehag 2005.

1895–97 Antikrists mirakler

Hösten 1895 sade Selma upp sig från sin tjänst. Nu skulle hon leva på sin penna. Tillsammans med Sophie gav hon sig då ut på sin första stora utlandsresa. De tillbringade mesta tiden i Italien. Först till sommaren 1896 kom de tillbaka. Sel-

ma började då skriva Antikrists mirakler som utkom 1897. Hon skrev även legender som inspirerats av mötet med sydländsk fromhet och berättartradition.

- Norrhem, Svante (1997): »Hur kunde Selma skildra kärleken så passionerat?« *lambda nordica* 1997, nr. 3.
- & Rydström, Jens & Winkvist, Hanna (2008): *Undantagsmänniskor – en svensk HBT-historia*. Stockholm 2008.
- Petherick, Karin (1983): »Dunungen eller att finna sig själv genom kärleken« i *Om Selma Lagerlöfs noveller. Lagerlöfstudier 1983*, utg. av Selma Lagerlöfsällskapet och Svenskläraryöreningen, Malmö 1983. Omtryckt i Selma Lagerlöfsällskapetets årsbok 1997, *Selma Lagerlöf och kärleken. Lagerlöfstudier 1997*.
- Rosenberg, Tiina (2002): *Queerfeministisk agenda*. Stockholm 2002.
- Stenberg, Lisbeth (1996): »Text och förklädnad. En läsning av Selma Lagerlöfs novell »En fallen kung««. *lambda nordica* 1996, nr. 2.
- (2001): *En genialisk lek. Kritik och överskridande i Selma Lagerlöfs tidiga författarskap*. Göteborg 2001.
- Wägner, Elin (1942): *Selma Lagerlöf I. Från Mårbacka till Jerusalem*. Stockholm 1942.
- Zimmerman, Bonnie (1990): *The safe sea of women: lesbian fiction 1969-1989*. Boston, Mass. 1990.

1897–99

Flytt till Falun

Selma Lagerlöf flyttade 1897 till Falun där systemen Gerda bodde. Det blev lättare att ta hand om modern och fastern när inte avståndet var så långt mellan systrarna. Men somrarna och vissa helger tillbringade hon alltid med Sophie. Ibland på slöjdseminariet Nääs, som led-

des av Sophies bror, andra gånger vid badorter som Strömstad och Marstrand. De gjorde även flera nya utlandsresor. 1899 utkom både *En herrgårdssägen*, om hur Ingrid och den av skuld galne Gunnar Hede till slut kan mötas, och *Drottningar i Kungahälla* och andra berättelser.

BÖRJA PRENUMERERA IDAG!

lambda nordica är i högsta grad beroende av din hjälp. Produktionen och utgivningen av en vetenskaplig tidskrift är inte gratis. Idag får vi bidrag från Torsten Amundsons fond och Kulturrådet för vår verksamhet. Bidragen hjälper oss med mycket, men inte med långsiktighet. Nästa år firar tidskriften 20 år. För att *lambda nordica* ska kunna fortsätta existera i ytterligare 20 år, behöver vi prenumeranter.

Vill du stödja *lambda nordicas* verksamhet och prenumerera? Det är mycket enkelt. Gör bara så här:

- Besök www.lambdanordica.se på webben och klicka på knappen »Prenumerera nu« på förstasidan.
- Du kan också skicka ett mail till prenumeration@lambdanordica.se och ange ditt namn och din adress.